

С.М. Павлюк

ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНИХ РЕСУРСІВ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Банківська система відіграє важливу роль у процесі суспільного відтворення. Від ефективності її функціонування значною мірою залежить успіх соціально-економічних перетворень у державі. Нині зростає роль банків щодо акумуляції вільних ресурсів та їх надання тим суб'єктам господарювання, що відчувають в них потребу.

Ресурси комерційного банку крім власних коштів (власного капіталу) формуються також за рахунок залучених і запозичених коштів, які складають основну частину акумульованих банком ресурсів, що використовуються для здійснення активних операцій. Головним джерелом ресурсів комерційних банків є залучені кошти, це пов'язано із специфікою банківської діяльності. Найбільшу питому вагу в залучених ресурсах банку мають депозити. Зростання обсягу депозитів і збільшення їх частки в залучених ресурсах свідчать про формування стабільної ресурсної бази комерційних банків, що забезпечує стійкість їх розвитку.

Дослідженню депозитних ресурсів комерційних банків присвячені праці відомих вітчизняних вчених: М.Д.Алексеєнка, О.В.Васюренка, А.П.Вожжова, А.І.Гриценка, О.В.Дзюблюка, А.М.Мороза, М.І.Савлука та ін. Однак сучасний нестійкий стан банківської системи і економіки держави в цілому потребують нового осмислення цієї проблеми. Метою даної статті є обґрунтування шляхів удосконалення формування депозитної бази комерційних банків у сучасний період трансформації економіки України.

Депозити (від лат. depositum – річ, віддана на зберігання) – грошові суми чи цінні папери, передані фізичними та юридичними особами банківським установам для зберігання на певних умовах. Розрізняють депозити грошові та у вигляді цінних паперів. Грошові депозити – це вклади в готівковій чи безготівковій формі, в національній чи іноземній валюті, передані в банк їх власниками чи третіми особами за дорученням власників для збереження на певних умовах і підлягають обов'язковому поверненню через обумовлений строк чи на вимогу вкладника.

Депозити у вигляді цінних паперів – це передані банку їх власниками чи третіми особами за дорученням власників цінні папери для довіреного зберігання і управління на умовах, узгоджених з депозитом¹.

Операції із залучення коштів у депозити повинні здійснюватися банком на основі таких принципів:

- депозитні операції повинні сприяти одержанню банківського прибутку чи створенню умов для одержання прибутку в майбутньому;
- має здійснюватися гнучка депозитна політика з метою підтримання оперативної ліквідності балансу банку;
- особливу увагу в процесі організації депозитних операцій необхідно приділяти строковим вкладам, які найбільше підтримують ліквідність балансу банку;

- потрібно забезпечити взаємозв'язок і взаємоузгодженість між депозитними операціями і операціями по видачі кредитів за строками і сумами;
- слід вживати заходи щодо розвитку банківських послуг, що сприяють залученню депозитів.

Ресурсна база сучасного комерційного банку характеризується широкою різноманітністю видів депозитів. Це пояснюється прагненням банків в умовах сегментованого конкурентного ринку якнайповніше задовольнити попит різних груп клієнтів на банківські послуги і залучити заощадження й вільні грошові капітали на банківські рахунки.

Існують класифікації депозитів (вкладів) за різними ознаками, основні з яких такі²⁻⁴:

- щодо власника коштів: юридичні особи; фізичні особи;
- за ціною ресурсів: платні, безплатні;
- за валютою рахунка: в національній валюті; в іноземній валюті;
- за ступенем прогнозованості: стабільні і нестабільні;
- в залежності від терміну і порядку залучення коштів розрізняють депозити до запитання, строкові і спеціальні. Депозити до запитання підлягають поверненню за першою вимогою вкладника, тому їх ще називають безстроковими. Строкові депозити повертаються вкладнику через обумовлений між ним і банком термін або після завчасного попередження. Заощаджувальні (спеціальні) депозити призначені для збереження і нагромадження грошових коштів без обмеження терміном;
- в залежності від доступності й специфіки використання депозитних коштів розрізняють депозити іменні та на пред'явника. Іменні депозити передбачають можливість вилучення коштів його власником чи третьою особою за дорученням власника. Депозити на пред'явника надають таку можливість будь-якій особі, яка пред'явить банку обумовлений договором між ним і власником документ;
- за способом оформлення виділяють депозити, оформлені договором, оформлені ощадною книжкою, оформлені цінними паперами (депозитний і ощадний сертифікати, облігації).

Динаміку вкладів (депозитів) підприємств, організацій населення в комерційних банках подано в таблиці.

Стабілізація економіки, зростання доходів населення та довіри до комерційних банків сприяли зростанню вкладів. Станом на 01.06.2004 р. вклади підприємств, організацій та населення в комерційних банках становили 76,1 млрд грн, що в 14,8 раза більше, ніж у 1996 р. Найвищі темпи зростання вкладів в цілому спостерігалися в 2003 р., порівняно з 2002 р. вони збільшилися на 163 %. Що ж стосується вкладів населення, зниження відсоткової ставки за депозитами в національній валюті зумовило зменшення темпів зростання вкладів у національній валюті, однак сприяло зростанню депозитів в іноземній валюті, які з 1996 р. до 1.06.2004 р. збільшилися майже у 56 разів. Навпаки, у поточному році вклади населення в національній валюті зростають більш швидкими темпами порівняно з вкладом в іноземній валюті за рахунок збільшення процентної ставки за депозитами та за рахунок зміцнення офіційного курсу гривні до долара США.

Вклади підприємств, організацій та населення в комерційних банках України*

Вклади	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	6 міс. 2004
Кошти підприємств, організацій та населення в комерційних банках, млн грн	5145	6357	8278	12156	18738	25674	37715	62365	76060**
– у відсотках до початку року	120	124	130	147	154	137	147	163	123,9**
Вклади населення									
– у національній валюті, млн грн	955	1620	1853	2204	3481	6566	11601	18817	23665**
– у відсотках до початку року	189	170	114	119	158	189	177	162	126**
– в іноземній валюті, млн грн	276	685	1265	2115	3299	4772	7701	13492	15448**
– у відсотках до початку року	249	248	185	167	154	145	161	175	115**

* Розраховано за даними НБУ.

** Станом на 01.06.2004 р.

Як свідчать дані таблиці, у кількісному вираженні в структурі залучених коштів переважають кошти на рахунках юридичних осіб. Це зумовлено передусім тим, що в основному весь безготівковий грошовий обіг в економіці концентрується на рахунках підприємств і організацій. До того ж юридичні особи зобов'язані всі свої кошти зберігати на розрахункових, поточних і бюджетних рахунках.

Водночас залучені кошти фізичних осіб представлені у вигляді значно більшої кількості особистих рахунків. Звичайно, що обсяг коштів, які є у розпорядженні населення, не можна порівняти з аналогічними коштами юридичних осіб. Однак потенційні можливості процесу залучення коштів населення досить великі. За прогнозами й висновками експертів, нині на руках у населення України знаходиться близько 18 млрд дол. США. Очевидно, що ці кошти містять у собі величезний ресурсний потенціал комерційних банків, і за умов залучення їх до банківського обігу вони могли б справити серйозний вплив на джерела фінансування активних операцій банків.

Отже, скорочення тієї частини заощаджень громадян, яка знаходиться на руках у населення, і залучення її до банківського обігу є вельми актуальним: "... кошти споживачів залишаються сьогодні одним із найважливіших джерел доходу сучасних банків"²⁵.

Реалізація значних потенційних можливостей залучення коштів населення у банківську систему в сучасний період трансформації економіки України можлива за умови зміцнення довіри до держави в цілому і до банків-

ської системи зокрема. З огляду на це, потрібно звернути увагу на Закон України “Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України”. Його ухвалення мало важливе значення як з економічного, так і з політичного погляду, оскільки йшлося фактично про відновлення довіри населення до фінансової та економічної політики держави. Однак цей закон має суттєві недоліки: не встановлено діапазон часу, протягом якого має бути завершений процес компенсації; не визначено джерела компенсаційних виплат населенню; не розроблено методичку оцінки збитків громадян від знецінення заощаджень; викликає сумнів застосований у законі принцип рівності вкладників незалежно від часу внесення вкладу; не розроблено графік виконання державою взятих на себе зобов’язань.

Оскільки кошти на відновлення вкладів виділяються мізерні, очевидно, доцільніше було б державі визнати свою фінансову неспроможність повністю відновити (у середньостроковій перспективі) вартість знецінених вкладів і оформити з вкладниками довгострокові зобов’язання з правом передачі їх у спадок⁶. На нашу думку, кращим варіантом могло б стати здійснення компенсації втрачених заощаджень шляхом безготівкових платежів вкладникам (за житлово-комунальні послуги, на оплату послуг, освіти, охорони здоров’я та ін.).

Одним із вирішальних факторів зростання довіри до банківської системи є підвищення рівня захисту (гарантування) вкладів громадян. Гарантування вкладів має подвійне призначення: на мікрорівні воно покликано захищати вкладників, на макрорівні – мінімізувати негативний вплив у разі нестабільності банківської системи та сприяти зміцненню довіри до неї.

Існують різні варіанти захисту депозитів:

- заявити про відсутність будь-якого захисту вкладів;
- не страхувати вклади, але законодавчо надати вкладникам першочергове право на задоволення своїх фінансових вимог у разі ліквідації банку;
- практикувати подвійні стандарти щодо гарантій відшкодування вкладів;
- гарантувати вклади опосередковано;
- надавати обмежені гарантії.

Нині обов’язкові системи страхування депозитів (ССД) створено у 68-ми країнах світу; 32 з них – європейські. Системи страхування бувають обов’язковими і добровільними. Обов’язкові (їх запроваджено в більшості країн) закріплені на законодавчому рівні і членство в них обов’язкове. За такої системи гарантії компенсації вкладів надає уряд. Добровільні (приватні) страхові фонди є альтернативою обов’язковим системам. Прихильники таких фондів обґрунтовують їх корисність сприянням розвитку конкуренції. Проте в умовах кризи страхові фонди цілковито втрачають конкурентоспроможність.

Система страхування депозитів покликана вирішувати низку завдань:

- захист вкладників;
- удосконалення правил роботи фінансово стійких банків, порядку закриття банків-банкрутів або застосування до них інших заходів впливу;

– створення умов для стабілізації фінансової системи шляхом упродовження комплексу стимулів, що заохочують банківські установи до ефективної діяльності.

Серед стимулів, що заохочують учасників страхових відносин до ефективної співпраці, слід виділити такі: наявність достатнього страхового фонду; можливість доступу до державних кредитів (у випадках, коли фонду бракує власних коштів для здійснення виплат); поширення сфери страхування на різноманітні види депозитів (юридичних чи фізичних осіб, валютних, міжбанківських тощо); наявність страхової премії (єдиної для всіх учасників страхових відносин або з урахуванням ступеня ризику кожного з них); надання вкладникам або агентству першочергового права на задоволення своїх вимог у разі ліквідації банку; прийнятне співвідношення суми страхового покриття щодо ВВП на душу населення⁷.

Фактор наявності системи страхування депозитів є дуже важливим для управління ресурсами комерційного банку. Незважаючи на те, що власному капіталу банку властива страхова ознака, вона, як зазначалось у першому розділі, виявляється насамперед у захисті інтересів власників банку, а не вкладників. страхова ж функція капіталу, покликана покривати неочікувані збитки банку, не в змозі гарантувати виплату вкладів у разі, коли банк веде надто ризиковану політику діяльності або завеликими є непередбачувані збитки. Дана обставина призводить до зниження ролі капіталу як “захисної подушки”, а тому виникає об’єктивна необхідність у додаткових інструментах страхування інтересів кредиторів банку. Кошти кредиторів значно перевищують власний капітал банку і відтак настільки ж зменшується імовірність їх повернення в повному обсязі у випадку його банкрутства. При розвиненій системі страхування депозитів функція захисту інтересів вкладників насамперед покладається на страховий фонд системи страхування депозитів, а власний капітал виконує функцію страхування непередбачуваних збитків, які можуть призвести до втрати вкладниками частини коштів. Це дозволяє, як зазначалося, підвищити рівень надійності банківської системи в цілому і зміцнити довіру вкладників, що, у свою чергу, сприятиме додатковим можливостям розширення банківського бізнесу.

В Україні система гарантування вкладів населення започаткована відповідно до Указу Президента України від 10.09.1998 р. № 996/98 “Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України”. Згідно з цим указом було засновано спеціальний фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Кожний вкладник у разі банкрутства банку має змогу отримати повну суму свого вкладу і проценти за ним, але не більше 500 грн. Учасниками фонду в обов’язковому порядку є всі банки, що мають ліцензію на право залучення депозитів фізичних осіб. У 2001 р. було ухвалено нову редакцію Закону України “Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб”, відповідно до якої Фонд гарантуватиме кожному вкладнику банку-учасника відшкодування коштів за його вкладом, включаючи відсотки, у сумі 1,2 тис. грн. У 2004 р. сума відшкодування була збільшена до 3000 грн. Двічі на рік банки-учасники повинні перерахову-

вати до фонду 0,25 % загальної суми за вкладками. Початковий збір до фонду становить один відсоток зареєстрованого статутного фонду.

Збільшення суми відшкодування за вкладками певною мірою сприятиме зміцненню довіри до банківської системи. Однак, на нашу думку, ця сума відшкодування занадто мала, щоб громадяни без остраху неповернення вносили свої кошти в банк. Таке відшкодування повинно становити щонайменше 1000 євро і щорічно збільшуватися з тим, щоб досягти до 2015 р. європейських стандартів. Для всіх держав-членів ЄС встановлено однаковий ліміт відшкодування – 20 000 євро на одного вкладника (але не на один вклад).

Необхідно також зазначити, що в Україні фонд гарантування вкладів фізичних осіб виконує пасивні функції оперативного управління та виплати коштів вкладникам. На нашу думку, на Фонд повинні покладатися ширші повноваження, зокрема виконання функцій зовнішнього керуючого банків, у яких відкликано ліцензії.

Можливості залучення ресурсів комерційними банками значною мірою залежатимуть від застосування нових видів вкладів. У вітчизняних банківських установах доцільно було б запровадити такий вид вкладів, як депозитні рахунки грошового ринку, що вперше були застосовані у США. Вони перспективні за умов високих темпів інфляції, коли ставка депозитного відсотка, як правило, є плаваючою і змінюється залежно від співвідношення попиту і пропозиції на фінансовому ринку.

Серед випробуваних у розвинених країнах, але не дуже поширених в Україні форм акумулювання коштів населення є залучення банками різдвяних, відпускних, податкових та інших строкових вкладів, внески на які робляться регулярно (наприклад, щотижня) з метою накопичення коштів, достатніх для оплати видатків на різдвяні свята чи на час відпустки. Для банків такі методи мобілізації коштів цікаві тим, що вони сприяють зростанню депозитів і стимулюють ощадливість вкладників.

Останнім часом у західних країнах клієнти банків дістали змогу користуватися так званими pow-рахунками. Ці рахунки поєднали в собі принципи зберігання і використання строкових вкладів та вкладів до запитання – як тільки сума залишку на рахунку перевищує певну величину, на неї починають нараховувати проценти. Для клієнтів pow-рахунки вигідні тим, що, як і вклади до запитання, дають змогу проводити розрахунки за допомогою документа, що є засобом платежу, а головне, як і строкові вклади, pow-рахунки дають право отримувати відповідний дохід. Крім того, приватна особа може отримати кредит у розмірі до 50 % від залишку на вкладі. Для банку pow-рахунки привабливі тим, що кошти на них зберігаються протягом точно визначеного часу і тому можуть бути використані для довгострокових вкладів⁸.

Ще одним перспективним засобом залучення коштів населення у банківські вклади є superpow-рахунки, на які нараховується дохід за плаваючою ставкою. Вклад superpow-рахунку умовно складається з двох частин: витратно-прибуткової та строково-накопичувальної. Первісно нагромаджена сума витратно-прибуткової частини вкладу через певний

термін (найчастіше через місяць) автоматично переводиться у строково-накопичувальну, після чого на неї нараховуються проценти. Нараховані за процентами кошти відразу ж повертаються у витратно-прибуткову частину вкладу. Клієнт має право у будь-який час повністю або частково вилучити нараховані за процентами кошти, а також додати на рахунок будь-яку суму. Того ж визначеного числа кожного місяця всі незапитані вкладниками проценти та донесені кошти також переводяться у строково-накопичувальну частину вкладу⁹. Комерційні банки пропонують також і інші види вкладів: дитячі, пенсійні, конверсійні тощо.

Певний інтерес, з точки зору залучення коштів клієнтів, являють собою операції з опціонами. Операція з опціоном – це операція, яка передбачає з боку банку продаж і з боку покупця (юридичної чи фізичної особи) купівлю права на придбання (продаж) валютних цінностей (тобто опціону) на обумовлену умовами опціону дату, з фіксацією ціни реалізації в момент укладення (продажу) опціону. Загальний принцип реалізації опціону полягає в тому, що він повинен бути привабливий за курсом.

Нині комерційні банки для залучення і збереження коштів клієнтів у банку все більше застосовують комплексний підхід: проводять розрахункове, касове, кредитне обслуговування, здійснюють розрахунок і виплату податків, проводять трастові операції тощо.

Отже, основним завданням комерційних банків є пропозиція таких механізмів залучення депозитних ресурсів, які характеризуються високою інвестиційною привабливістю і новизною для суб'єктів ринку. Запропоновані шляхи вдосконалення формування депозитних ресурсів комерційних банків сприятимуть зміцненню їхньої ресурсної бази, що є передумовою забезпечення сталого економічного зростання.

---

¹ *Енциклопедія банківської справи України / За ред. В.С. Стельмаха. – Київ: Молодь. Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – С. 87.*

² *Васильченко З.М. Кошти населення у формуванні фінансових ресурсів банків // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 95–96.*

³ *Вожжов А.П. Формування ресурсів комерційних банків // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 117–119.*

⁴ *Жарковская Е.П. Банковское дело: Учебник. – М.: Омега-Л., Высшая школа, 2003. – С. 1, 117, 118, 187.*

⁵ *Роуз Питер С. Банковский менеджмент : Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: Дело, 1997. – С. 10.*

⁶ *Смовженко Т. Основні мотиви та чинники формування заощаджень домогосподарствами // Вісник НБУ. – 2002. – С. 33.*

⁷ *Огієнко В., Раєвська Т. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – гарант захисту “малих” вкладників в Україні // Вісник НБУ. – 2001. – № 6. – С. 39, 40.*

⁸ *Трегуб Д.В. Тенденції розвитку сучасного ринку депозитів // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 142.*

⁹ *Васильченко З.М. Кошти населення у формуванні фінансових ресурсів банків // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 98, 99.*